

**Լ. Շ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ «ԲԱՌԵՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ» ԳԻՐՔԸ¹²⁸**

Մեծ է Լ. Շ. Հովհաննիսյանի ներդրումը հայոց լեզվի պատմության, մասնավորապես գրաբարի բառագիտության, քերականական կառուցվածքի ուսումնասիրության գործում: Անխոնջ պրպտումների արդյունքում հրապարակի վրա է գիտնականի վերը հիշատակված աշխատանքը, որը նոր լույս է սփռում V դ. հայ մատենագրության մեջ գործածված որոշ բառերի և բառակապակցությունների մեկնությունների վրա: Մեկնված բառերն ու բառակապակցություններն ունեն ինչպես տեղեկատվական, այնպես էլ բառարանագրական արժեք:

Հեղինակը վերոհիշյալ աշխատանքում չի քննել թարգմանական գրականության մեջ առկա լեզվամիավորները՝ հիմնավորելով պատճառները¹²⁹ և իրավամբ կարծելով, որ մեր իրականության և պատմության հետ ավելի սերտ առնչություններ ունեն ինքնուրույն գրականության, հատկապես պատմագրության մեջ հանդիպող մեկնությունները, որտեղ բացահայտվում են հեղինակի՝ օտար լեզուների իմացությունը, տվյալ ժամանակաշրջանում գործածվող բառի իմաստային նրբերանգները, հնչյունափոխական և տառադարձման օրինաչափությունները¹³⁰, իսկ ինչ վերաբերում է ինքնուրույն գրականության մեջ գործածված աստվածաշնչյան բազմաթիվ մեկնություններին՝ քաղված թարգմանական գրականությունից, ապա դրանցից ներառել է միայն այնպիսիները, որոնցում նկատել է տարբեր, երբեմն ոչ ճիշտ բացատրություններ՝ համեմատելով հունարեն համապատասխան հատվածների և մի քանի բառարանների տվյալների հետ:

Հովհաննիսյանը ուսումնասիրել է Եզնիկի, Ագաթանգեղոսի, Բուզանդի, Եղիշեի, Փարպեցու, Խորենացու երկերում գործածված ինչպես մեկնաբանված, այնպես էլ չմեկնաբանված (տարբեր պատճառներով անտեսված, ուշադրությունից վրիպած կամ տվյալ ժամանակի համար հասկանալի և մեկնության կարիք չունեցող) բառեր ու բառակապակցություններ:

Լեզվաբանը քննության է ենթարկել հիշյալ պատմիչների կողմից մեկնված և իր կարծիքով որոշակի ճշգրտումների կարիք ունեցող (էջ 52, 57), ցայսօր անհայտ մնացած կամ չպարզաբանված բառեր ու բառակապակցություններ (էջ 78-83, 90), ինչպես նաև որոշ սխալագրություններ (էջ 88, 90): Մեկնվող բառերը անձնանուններ, տոհմանուններ, մականուններ, տեղանուններ և այլ կարգի բառեր ու բառակապակցություններ են:

¹²⁸ Լ. Շ. Հովհաննիսյան, Բառերի մեկնությունները հինգերորդ դարի հայ մատենագրության մեջ, Ե., «Գիտություն» հրատ., 2016:

¹²⁹ Տե՛ս Լ. Շ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 5-6:

¹³⁰ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 7:

Գիտնականը յուրաքանչյուր պատմիչի երկում գործածված մեկնությունները քննելուց առաջ որոշակի հակիրճ պարզաբանումներ է տալիս ինչպես հեղինակների, այնպես էլ նրանց երկերի լեզվի և ոճի, բառապաշարի յուրահատկությունների վերաբերյալ, որոնք անմիջաբար առնչվում են մեկնություններին: Ասելիքը հաստատելու համար հենվում է ժամանակին գործող հնչյունափոխական օրենքների (էջ 35, 39, 71, 88), բառագործածության հաճախականության վրա (էջ 37, 47, 48), վկայակոչում մեկից ավելի աղբյուրներ (էջ 61, 120, 124-125), երբեմն էլ լրացնում մեկնությունները (էջ 53, 63, 119), իսկ չընդունելու դեպքում առաջարկում է նոր մեկնաբանություններ (էջ 34-35, 62, 78-83, 117-118): Յուրաքանչյուր բաժին ավարտելուց հետո անպայման ամփոփում է նյութը:

Քննվել են Եզնիկի «Եղծ աղանդոց»-ում գրադաշտական կրոնին վերաբերող որոշ բառերի մեկնություն-թարգմանություններ (*Խարամանի, Զրուան, յաթ, հողմ* ևն): Ագաթանգեղոսի երկում ուշադրություն է դարձրել օտար հատկանունների բացատրություններին (*Աղամ, Բագայադիճ, Բագաւան, Բեթղեհէմ* ևն): Բուզանդի երկում լեզվաբանը դիտարկել է այն բառերը, որոնք պատմիչը չի բացատրել, և որոնց վերաբերյալ ուսումնասիրողները տարակարծություններ ունեն (*բաշխիշ, զինդկապետ, ժանու, ճեմիշն, Մարդպետ* ևն): Նա ուշադրություն է դարձրել նաև երկում գործածված հոմանշային բառաշարքերին, որոնք արժեքավոր են ինչպես պատմական բառագիտության, այնպես էլ պատմական բարբառագիտության տեսանկյունից (*կուսակալք-կողմակալք-գաւառաւոյեարք, ոստիկան-վերակացու, պողոպայ-ճանապարհ* ևն):

Եղիշեից ուսումնասիրել է «Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին» երկի իրանական իրականությանը վերաբերող մի քանի բառերի մեկնաբանություններ՝ լրացնելով դրանք (*Ապար աշխարհ, ապրուշան, Ջնիկան մայպետ* ևն), ինչպես նաև քննել որոշ շրջասույթներ (էջ 58-59), «Մեկնութիւն արարածոց» աշխատության մեջ՝ «Գիրք ծննդոցի» մեկնություններից որոշ հատկանուններ (*Արարար, Զաբուղոն, Նեփթաղիմ* ևն), ինչպես նաև՝ ոչ հատկանուններ (*անքիւղոս, կալովփիլես, սաբեկ* ևն): Անդրադարձել է նաև Եղիշեի գործածած մի քանի լեզվաբանական տերմինների մեկնություններին (էջ 76-77):

Հետաքրքրական է հատկապես որոշ լեզուների, այդ թվում նաև հայերենին տրված բնութագրական գնահատականը¹³¹: Բացահայտելով այլ լեզուների մեջ «թաքնված» լեզվական իրողությունները (էջ 66-75)՝ հանգում է այն եզրակացության, որ հայերենը *համեղական* է՝ ընդունելով «համեղական» բառի ոչ թե «քաղցր, ախորժեղի», այլ «համ» ձևույթի «ամբողջ, համայն բոլոր» իմաստները և «եղ» *եղանիլ* բայի արմատը (էջ 75)՝ պայմա-

¹³¹ «Ուստի եւ գեղեցկաբանութիւն եղեւ ի մի խոշոր լեզուէն. փափուկ՝ հելենն, սաստիկ՝ հռոմայեցին, սպառնական՝ հոնին, աղաչական՝ ասորին, պերճական՝ պարսիկն, գեղեցկազարդ՝ ալանն, ծաղրականգութն, տափախաւս, խաւարածայն՝ եգիպտացին, ճրճուողական՝ հնդիկն, համեղական՝ հայն» (էջ 66-67):

նավորված գրաբարի հնչյունական համակարգի կատարելությամբ, մասնավորապես՝ հնչադարձության և տառադարձության ավելի հարուստ հնարավորություններով (քան համեմատվող որևէ լեզու), որ ներառում է թվարկյալ բոլոր լեզուների առանձնահատկությունները:

Փարպեցու երկից գիտնականի հետաքրքրել են որոշ մեկնված և չմեկնված հատուկ անուններ (*Ակիտովիէ, Բէեղզեբուղ, Զանդաղան* ևն) և սովորական բառեր(*խուժիկ, տեպրասկեղ* ևն):

Լ. Հովհաննիսյանը հետազոտել է Խորենացու «Աշխարհացոյց»-ում տեղ գտած հատուկ անուններից տեղանուններ, ցեղանուններ, հասարակ անուններից՝ բնության երևույթներ, կենդանանուններ, բուսանուններ, ինչպես նաև Եվրոպային, Աֆրիկային (Լիբիա) և Ասիային վերաբերող անվանումներ, որոնք ենթարկել է հետևյալ դասակարգման՝ տեղանուններ, ցեղանուններ, բնակիչների անվանումներ, այլ կարգի բառեր:

Ուշագրավ է հատկապես *Ճենք* կամ *Ճենաց աշխարհ* տեղանվան մեկնությունը, որի վերաբերյալ լեզվաբանը հատուկ կարծիք է արտահայտում: Նա փաստում է, որ ուսումնասիրողները տարակարծություններ ունեն Ճենաստանի տեղադրության և տվյալ էթնոսի պատկանելության հարցում: Գերիշխող կարծիք է Ճենքը՝ Չինաստանը համարելու վարկածը: Նա թվարկում է տարբեր գիտնականների տեսակետները (էջ 98-105), ապա մեջբերում Հ. Սվազյանի կարծիքը, ըստ որի՝ «Ճենաց երկիրը պետք է տարածված լիներ Պարսկաստանի արևելյան սահմաններից ոչ շատ հեռու հոսող Ամու-Դարյա գետի ափերին» և բնականաբար ենթադրվում է, որ այդ տարածքում ապրող բնակիչները իրանական ծագում ունեցող ժողովուրդներ էին (էջ 99): Հովհաննիսյանը, ընդունելի համարելով այս տեսակետը, փորձում է այն հիմնավորել այլ փաստարկներով, այդ թվում նաև լեզվաբանորեն (էջ 100-105): Եվ ի թիվս լեզվաբանական շատ փաստարկների (ճենացիներին վերաբերող մի շարք անձնանուններ՝ *Արբոկ, Ճեն-Բակուր, Բղդոխ, Մամգուն*, որոշ հասարակ անունների մեկնություններ, որոնք պարսկական փոխառություններ են)՝ հավելում է նաև, որ հին չինարենի վանկը, հետևաբար և արտասանությունը զգալիորեն տարբերվում են հ.-ե. լեզուների բառակազմական և հնչական իրողություններից, և դժվար է պատկերացնել, որ հայերի լեզվամտածողությանն անձանոթ մարդը կամ մարդկանց խումբը (իմա՝ Մամիկոնյան նախարարական տոհմը) Հայաստանում կարող էր հաղթահարել լեզվական հաղորդակցման խոչընդոտները, յուրացնել ազգային, կրոնական, կենցաղային առանձնահատկությունները և ստեղծել նախարարական հզոր տոհմ: Բացի դրանից՝ *Ճեն(ք)*-ը Չինաստանը լինելու դեպքում պիտի ունենար *Ճէնք կան Ճինք* գրությունը:

Այնուհետև քննել է Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ գործածված այն բառամեկնությունները, որոնք բացահայտում են բառի իմաստային և հնչյունական-հնչյունափոխական օրինաչափություններն ու յուրահատ-

կոթյունները, ուսումնասիրել Խորենացու կողմից չբացատրված որոշ հատկանուններ: Դիտարկել է նաև իրանական ծագում ունեցող կամ Խորենացու կողմից այդպիսին համարվող հատկանուններ՝ դրանք ներկայացնելով առանձին բաժնով: Ընդ որում, դրանք ևս ենթարկել է դասակարգման՝ անձնանուններ, տոհմանուններ, տեղանուններ, այլ բնույթի հատուկ անուններ, ինչպես նաև որոշ մականուններ (*Եղբայրասէր, Պառաքալոս, Սիրիպինդէս*):

Ամփոփելով Խորենացուն նվիրված բաժինը՝ լեզվաբանը նշում է, որ «Հայոց պատմության» գիտական արժանիքներից մեկն էլ հատկանունների քննությունն է, որը էապես տարբերվում է V դ. այլ հեղինակների մեկնություններից՝ կարևորելով դրանց առանցքում դրված բառիմաստի և հնչյունական կողմի հաշվառման փաստը: Հովհաննիսյանը նկատում է նաև, որ Խորենացու ստուգաբանություններում կարևոր դեր է կատարում հատկանվանակրի կապը պատմական իրադարձությունների, բնակավայրերի և նրանց առնչվող հատկանշական այլ երևույթների հետ: Ստուգաբանի հաշվումներով՝ Խորենացու աշխատությունում առկա 500 բառեր վկայված են առաջին անգամ, որոնց մի մասը հունական աղբյուրներին համապատասխան նրբանկատ «հայացումն» է (օր.՝ *աշխարհագրութիւն, աւրարածին* ևն): Ակնհայտ է, որ հեղինակը նախապատվությունը տալիս է Խորենացու մեկնություններին՝ նկատի ունենալով դրանց գիտական հիմք ունեցող բացատրությունները¹³²:

Բառարանագրական հարուստ նյութ պարունակելու իմաստով աշխատանքն աչքի է ընկնում նաև իր կիրառական արժեքով: Այն դուռ է բացում նաև նմանատիպ հետազոտությունների համար. Միայն գիտական քննարկումների, բանավեճերի արդյունքում կարող են պարզվել դարերի խորքում թաքնված լեզվական բազում իրողություններ:

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ռ. Յու. Դոխոյան

¹³² Տե՛ս Ա. Շ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 6: